

A „RETTENTHETETLEN” ZÁSZLÓTARTÓ

Püspöky Grácián, 1817-1861

Buda várának visszafoglalásakor, 1849. május 21-én különösen kitüntette magát a zömében zalai tisztekből és legénységből álló 47. honvédszászlóalj. Hősi helyállásukat így örökítette meg hadtestparancsnokuk, Nagysándor József honvéd tábornok hivatalos jelentése: „Amikor elérkezett az általános támadás órája, melyet e hónap 21-én hajnali 3 órák az erődítmény körül felállított ágyúk lövései jeleztek, az ostromra elsőnek kijelölt 47. honvédszászlóalj kezdte meg [a támadást] az alulírt vezényletével, és Driquet őrnagy, valamint derék tisztjei vezetésével a legnagyobb csöndben, a 407. számú házon és annak kertjén keresztül felkapaszkodtak a még sötétben odatámasztott létrákon az előfalra, és többen megmászták gyorsan a rést, mialatt a rettenthetetlen zászlótartó is, Püspöki Pongrác, kibontotta zászlóját a bástyán, és lobogtatta, amit a csapatok viharos (már előre megbeszélte) »Éljen a magyar!« kiáltással üdvözöltek.”¹

A zászlótartót valójában Püspöky *Gráciánnak* hívták. Percek alatt hírnevet szerzett magának, különleges nevével azonban más alkalommal – sem Buda ostroma előtt, sem utána – nem találkozunk a 47. honvédszászlóalj történetére vonatkozó egykorú iratokban, vagy későbbi emlékezésekben.² Legendás, ám kevésbé ismert,³ rejtélyesnek tűnő alakját, és a legújabb kutatások fényében igencsak hétköznapiak – sőt, bizonyos szempontból tipikusnak – bizonyuló életútját vázoljuk fel az alábbiakban.

A Püspöky–család zempléni eredetű. 1756. április 2-án kelt címeres nemesi levelüket Mária Teréziától nyerték. Püspöky Ferencet és testvérét, Albertet, valamint Ferenc két fiát, Ferencet és Istvánt 1756. december 22-én iktatta be Zemplén közgyűlése a megye kétségtelen nemeseinek sorába. Grácián nagyapja Püspöky István volt. Előbb Zemplénben viselte a megyei főügyészi, majd Torontálban az első alispáni hivatal, végül egy kis zempléni faluban, Barancson telepedett le. Itt született fia, Grácián apja, Püspöky János, 1773. szeptember 24-én. Püspöky Jánosnak négy fiútestvére volt: Ferenc, a megye főszolgabírája, József, zempléni táblabíró, István, aki átköltözött Abaúj vármegyébe, Nagyidára, végül Ignác, aki nőtlenségben halt meg.⁴ Miután a népes család

¹ Hadtörténelmi Levéltár (HL). 1848/49-es gyűjtemény 3/310. Nagysándor József tábornok (az 1. hadtest parancsnoka) hivatalos jelentése. Buda, 1849. május 28. A német nyelvű jelentés másolatát, csakúgy, mint számos más dokumentumot, *Hermann Róbert* barátom bocsátotta rendelkezésemre. Szíves segítségét ezúton is köszönöm!

² *Hermann Róbert*: A 47. honvédszászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei, 1848-1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) Zalaegerszeg, 1992. 115–142. o.

³ Püspöky Grácián eddigi, rövid életrajzai: *Novák Mihály*: Zala vármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. (2., bőv. kiad.) Zalaegerszeg, 1906. 346. o.; *Bona Gábor*: Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei, i. m. 39. o.; Zalai életrajzi kislexikon. (Szerk.: *Gyimesi Endre*) Zalaegerszeg, 1994. 175. o.

⁴ A Püspöky–család múltjáról: Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai (kgy. ir.) 1843:487. (Zemplén megye közgyűlésének Sátorlajújhelyen, 1842. május 14-én kelt igazolása a

birtokait jelentős adósság terhelte,⁵ Püspöky János a biztosabb egzisztenciának látszó katonatiszti pályát választotta. 1792. augusztus 4-én kezdte meg szolgálatát az 1. (Császár) huszárezredben. 1793. június 10-én léptették elő alhadnaggyá, majd 1798. június 1-jén áthelyezték az 5. huszárezredhez, ahol 1799. június 11-én főhadnaggyá lépett elő. 1805. szeptember 1-től másodosztályú, 1809. július 1-től pedig első osztályú százados, végül 1813. december 16-tól őrnagy volt ugyanannál a huszárezrednél. Részt vett a napóleoni háborúkban és az azt követő itáliai hadjáratokban. Nekrológia szerint „egyike volt a legvitézebb hősöknek. Arcát, mellét 14 seb borította, majdnem mindenik halálos.”⁶

Ezrede, melynek tulajdonosa 1809-től Radetzky tábornok volt, azidőtől fogva a Nyugat-Dunántúlról nyerte kiegészítését. Az ezredtörzs 1811-ben Kanizsán állomásozott. Püspöky János ott ismerkedhetett meg leendő feleségével, Csány Zsuzsannával. A szabadságharc zalai történetének dualizmuskori monográfiája, Novák Mihály állami tanító szerint Püspöky és Csány Zsuzsanna szerelmi kapcsolatát „regényes elbeszélés” is megörökítette.⁷ Tény, hogy a 40. életévében járó huszárőrnagy és az alig húsz esztendőes Csány Zsuzsanna 1813. január 17-én kötöttek házasságot a zala megyei Csányban. Egyik tanújuk a feleség bátyja, Csány László volt, aki korábban a 9. huszárezrednél szolgált kadétként, ám 1813. augusztus 16-án alhadnagyi kinevezéssel ő is az 5. huszárezredhez került. Csány és Püspöky öt esztendeig voltak tisztársak. Csány 1818. július 31-én lépett ki a katonai szolgálatból, Püspökyt pedig 1819. szeptember 30-án nyugalmzták.⁸

Miután Csány László kilépett a katonaságtól, családjának birtokait 1818 szeptemberében szétosztották a testvérek között. Csány Zsuzsannának és férjének a még életben lévő anya, Bessenyei Anna örökségéből a nemesapáti birtok jutott. Püspöky János és felesége Felsőnemesapátiban telepedett le. E faluban született négy gyermekük: valamikor 1817 előtt György, 1817. december 20-án hősünk, Grácián, 1818 körül

Püspöky–család nemességéről.) Nemességadómányozásukat említi még: *Siebmacher*: Wappenbuch des Adels von Ungarn. Nürnberg, 1889–1890. 3. k. 523. o. (címerleírás), 378. tábla (címerkép); *Reiszig Ede*: Zemplén vármegye nemes családai. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Borovszky Samu*) Budapest, (1896.) 593. o.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VIII. k. Budapest, 1914. 452. o.

⁵ A család birtokviszonyairól és adósságairól részletes képet ad: Magyar Országos Levéltár (OL) H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz (Csány reformkori levelezése) Püspöky József levele Csányhoz, Barancs, 1842. febr. 9.

⁶ Püspöky János katonai pályafutásának adatait a Kriegsarchiv iratai – és a Militár–Schematismusok – alapján *Hermann Róbert* bocsátotta rendelkezésemre. Püspöky szolgálati lapja: Kriegsarchiv Wien. Muster-Liste für den Stand des k. k. Prinz Regens von England Houszaren Regiments No. 5. pro Anno 1819. – Itt köszönöm meg *Szakály Sándornak* a bécsi iratmásolatok elkészítéséhez nyújtott segítségét is! Püspöky nekrológia: *Pesti Hírlap*, 1842. nov. 13. (195. sz.) 801. o., v. ö. *Novák Mihály*: i. m. 268. o.

⁷ *Somogyi Győző*: Radetzky és a Radetzky-huszárok. In: *Életünk*, 1994/10–11. sz. 928–929. o.; *Novák Mihály*: i. m. 268. o.

⁸ ZML Mikrofilmtára. A zalacsányi r. k. plébánia házassági anyakönyve; Kriegsarchiv Wien. Prinz Regent von England Houszaren Regiment No. 5. 1-te Majors, 2-te Escadron Muster Lista pro Anno 1817.; *Molnár András*: Csány László a zalai reformellenzék élén. In: Kossuth kormánybiztos, Csány László 1790-1849. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 6–7. o.

László, végül 1820. május 29-én Anna. A család közeli barátságban állhatott a kehidai Deákokkal, mert a gyerekek keresztszülei között találjuk Deák Ferenc bátyját, Antalt és nővérét, Klárát is.⁹ 1820 nyarán a család Gelsére költözött át, miután a május 19-én kelt szerződés értelmében Püspökyék megvették a korábbi osztozáskor még Csány Lászlónak, és bátyjának, Istvánnak jutott gelsei és kilimáni birtokrészeket is. A 68 000 váltóforintnyi vételár fejében átvállalták a birtokokat terhelő – több generáción át felhalmozódott – tetemes adósságot is.¹⁰

Püspöky János korán elveszítette a feleségét. Csány Zsuzsannát életének 33. esztendejében, 1823. február 6-án temették el Gelsén. Püspöky egyedül, illetve sógorának, Csány Lászlónak segítségével próbálta árván maradt kisgyermekait nevelni és gazdaságát rendbe tenni. Éves jövedelmét 1835-ben 1478 ezüstdintra becsülték, ám ebből 800 forint volt az örnagyi nyugdíja. Mintegy 270 holdas gelsei és kilimáni birtoka kb. 558 forintot jövedelmezett, míg az úrbéri szolgáltatások 120 forintnyi jövedelmet jelentettek a számára.¹¹

Püspöky személye köztisztületben állott ugyan Zalában, de nem nevezték ki táblabíróvá, és sokáig még a család nemességét sem hirdették ki a megyében. Ott élt 1840 nyaráig, és elszórt utalásokból tudjuk, hogy a szabadelvű ellenzék helyi hangadóinak baráti köréhez tartozott. Sógora, Csány László oldalán részt vett például a követválasztási és tisztújítási pártküzdelmekben.¹² 1840 nyarán a testvéreivel való osztozkodás és a régi adósságok tisztázása miatt Zemplénbe utazott. Zalába soha többé nem tért vissza. Hosszú, súlyos betegeskedés után, 1842. október 25-én hunyt el szülőfalujában, a zempléni Barancson. József öccse temettette el, a közelben elszállásolt Ferdinánd huszárok katonai tiszteletadása mellett. Idézett nekrológiát a Pesti Hírlap november 13-i száma közölte, feltehetően a szerkesztő – Kossuth – Csány Lászlóhoz fűződő barátsága révén.¹³

⁹ ZML Csány Lászlóra vonatkozó iratok gyűjteménye. A Csány-testvérek osztálylevele. Nemesapáti, 1818. szeptember 27.; ZML Mikrofilmár. A nemesapáti r. k. plébánia keresztelési anyakönyve. György neve csupán apja 1819-es szolgálati lapján szerepel (v. ö. a 6. jegyzettel), László is máshol születethet, mert őt sem jegyezték be a fenti keresztelési anyakönyvbe. Születési évére a kanizsai gimnázium irataiból következtethetünk.

¹⁰ ZML Zalavári káptalan hiteleshelyi levéltára (Zalavári h.h. lt.) Fasc. 154. No. 11.124. (A szerződés egyik eredeti példánya.)

¹¹ ZML Sellyey-család levéltára. Sellyey II. László iratai. Gyászjelentések. Püspöky János levele Sellyey Elekhez felesége haláláról. Gelse, 1823. febr. 5. Püspöky zalai birtokáról: ZML Zala vármegye nemességének 1835-ös vagyon- és jövedelembecslése. Kapornaki járás, Gelse és Kilimán.

¹² Zala vármegye nemeseinek 1829-es lajstroma (ZML 439. o.) még a kétséges nemesek között említi Püspökyt, az 1837-es és 1840-es szavazójogi összeírásban (ZML Nemesi összeírások. Szavazójogi összeírások tisztújítási célokra, Kapornaki járás) azonban teljes jogú nemesként szerepel. Zalai jelenlétének szórványadatai: ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve (kg. jkv.) 1828:3311. (gelsei gazdálkodásáról); ZML kg. ir. 1838:2755. (Deák Ferenc jelentése a pesti árvízkarosultak számára gyűjtött adakozásról: Püspöky 5 ft-ot adott.); Püspöky baráti köréről: ZML Sellyey-cs. lt., Sellyey Elek levelezése. Csány László levele Sellyeyhez, Gelse, 1834. márc. 3. és Hertelendy Károly levele Sellyeyhez, Lesencetomaj, 1840. máj. 29.

¹³ OL H 103. 19. doboz. Püspöky János levele Csány Lászlóhoz. Nagyida, 1841. ápr. 5., Püspöky haláláról: uo., Püspöky József levele Csányhoz, Barancs, 1842. okt. 28., v. ö. *Pesti Hírlap*, 1842. nov. 13. (195. sz.) 801. o.; *Novák Mihály*: i. m. 268. o.

„Szegény Püspökynak halálát a hírlapokban olvastam – írta Deák Ferenc egyik levelében – , jó barátunk volt, s bár élte utolsó éveiben sokat betegeskedett, s így a halál 70 éves korára tekintve egészen váratlan nem volt, a hír mégis fájdalmasan lepett meg. Sok ember részesült fényes tiszteltetésekben, s érdemeit ezer trombita harsogtatja, ki pedig sokkal, igen sokkal kevesebbet tett a hazáért, mint szegény Püspöky. Áldás hamvaira! Emlékezete mindig igen kedves marad előttünk, s jöhet idő, melyben oly emberekre, mint ő volt, ismét oly [igen] nagy, sőt talán még nagyobb szükség lesz, mint egykor volt.”¹⁴

Ez az idő alig hat esztendő múlva eljött. A jó öreg Püspöky halála percében sem gondolta volna, hogy Gráciánt így fogják egyszer még Zalában emlegetni: „dicső apának dicső fia”!¹⁵

A kis Grácián 12 évesen került a kanizsai piarista gimnáziumba. 1829-től négy éven át tanult ott, egy osztályban öccsével, Lászlóval. A négy grammatikai osztályt eminens eredménnyel végezte el.¹⁶ 1834. február 13-án lépett be közlegényként apja egykori regimentjébe, az 5. huszárezredbe. A következő évben ugyanott hadapród lett. Tisztjelöltként hosszú évekig szolgált, ám dacára apja hírnevének, nem léptették elő tisztté.¹⁷ Ennek oka egészen pontosan kiderül nagybátyja, Csány László reformkori levelezéséből.

Csúzy Pál, a zalai liberálisok fiatal vezéralakja – későbbi 1848-as honvédőrnagy – 1841 tavaszán meglátogatta a Nagyidán betegen fekvő Püspöky Jánost. Onnan írta Zalába Csánynak, hogy az öreg Püspöky „igen szomorú, Grácira nézve véleménye, hogy többet a katonákhoz vissza ne menjen, fél, hogy ismét betyár és verekedő lesz, és sok adósságot fog tenni”. Grácián nyilván a vagyonosabb huszártisztek „tekin-télyparancsoló” életmódját próbálta követni, ám a tiszt urak mulatozásait és kártyacsatáit nem az ő szűkös erszényéhez méretezték – így verhette magát adósságokba. Csúzy próbálta rávenni Püspökyt, hogy segítsen a fiának, adjon neki egy utolsó esélyt: „a legrosszabb emberből legjobb válhatik, Gráci pedig nem rossz, csak könnyelmű.”¹⁸ A nagybeteg Püspöky „szilárdul maradt véleményinek”, mint ahogy sógorához, Csányhoz azidőtájt – 1841. április 5-én – írott leveléből is kiderül: „Én ebben a szerencsétlen környúlállásomban Grácin segíteni nem tudok, elég kutyaság az oberstertül, hogy erőlködik rajta. Az én időmben több esztendőig voltak individuumok adósok, de időt a

¹⁴ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Levelestár. Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, Pest, 1842. nov. 16. Közölte: *Sándor Pál*: Deák Ferenc kiadatlan leveleiből. Budapest, 1992. 68. o.

¹⁵ Dervarics András a zalai nemzetőrség felügyelő századosa jegyezte be e sorokat 1849. május 28-án naplójába: „Budát bevették honvédeink, elsők hágták a bástyákat Inkey Kázmér Zala megyei zászlóalja. Püspöky Grácián volt, ki első tüzte ki a magyar lobogót a bástyán (gelsei születésű) – dicső apának dicső fia !” (ZML Dervarics-család iratai. Dervarics András hivatali iratai. 1849-es naplótöredék.)

¹⁶ ZML A kanizsai piarista gimnázium iratai. Tanulók anyakönyve 1830-1833., vegyes iratok 1831-1833 (félévenkénti kimutatások a tanulók előmeneteléről)

¹⁷ Kriegsarchiv Wien. Grundbuch 5. Husz. Regiment 1841–1850. Abgangklasse Heft 4. Seite 195. V. ö. *Bona Gábor*: i. m. 39. o.

¹⁸ OL H 103. 19. doboz. Csúzy Pál levele Csány Lászlóhoz. (Keltezés nélküli, de tartalmából következően 1841 májusa előtt írott levél.)

fizetésre több esztendőket is adtam.” Püspöky a nyugdíjából küldött pénzt fia ezredéhez és kérte Csányt: mint az ezred egykori tisztje, próbálja meg elérni, hogy Gráciánt „ne háborgassák” és rendezhesse adósságait.¹⁹

Püspöky János később mégis rászánta magát, hogy segítsen a fiának. 1841. szeptember 20-án írta Csánynak: „Gráci fiam katonaságban kíván megmaradni, Isten neki, teljen kedve. Én kívánságához képest, ha lejön, véle Bécsbe utazom, reménylem, hogy bizonyosan neki a tisztségét ki fogom eszközölni.” Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert Gráciánt 1842. február 18-án elbocsátották az ezredtől.²⁰ 1842 tavaszán Püspöky mégis elutazott fiával Bécsbe. A Burgban felkereste befolyásos ismerősét, volt tisztársát, Adolf von Prochaskát. Az 5. huszárezred egykori parancsnoka barátságosan fogadta. Grácián szerencsétlen esetén nagyon sajnálkozott, és megígérte, hogy azonnal ír a fiú ezredparancsnokának. Az öreg Püspöky bizakodva utazott vissza szülőfalujába, Barancsra. Onnan írta Csánynak 1842. június 3-án: „tudod, hogy van az katonaeletben, mert magad is próbáltad, Gráci fiam két ízben nálam létemkor egy szóval se hozta elő, hogy ő másképp nem szolgál, hacsak azonnal tisztté nem publikáltatik, csak akkor először hozta nekem elő, midőn Bécsben voltam. Mire resolválta [határozta el] magát, kérlek tudtomra adni! Én bizonyos vagyok benne, csak 3-4 hónapig viselje jól magát, a tisztség neki nem fog hibázni, de erre az embernek el kell magát határozni.”²¹ Grácián azonban többé nem tért vissza a cs. kir. hadsereg kötelékébe. Apja 1842. októberében bekövetkezett halála után végleg lemondott a katonáskodásról. Nem futott be valami nagy karriert; nyolc évnyi szolgálat után is csak kadétként bocsátották el.²²

1841 tavaszát Püspöky Grácián már Zalában töltötte. Április 28-án a megyéhez folyamodott, hogy járjanak közben ezredénél szabadságának meghosszabbítása végett, mivel – mint írta – „még sem némi ősi adósságok felett, sem különösen osztályunk eránt érdeklő atyafiságunk közt a kellő intézkedés meg nem történhetett.”²³ 1841 nyarán végbement a testvérek közötti osztozkodás, mert a megye augusztus 2-i közgyűlésétől már a nekik jutott gelsei és kilimáni birtokrészek eladásához, valamint a teljes nagykorúsításhoz kért engedélyt Grácián és öccse, László, akit időközben (még 1840 júliusában) a megye tiszteletbeli esküdtjévé neveztek ki.

A közgyűlés hozzájárulását adta a birtokok eladásához, miután – mint a jegyzőkönyvben írták – „a folyamodóknak néhai Csány Zsuzsanna édesanyjuk után maradt gelsei, kilimáni javaik mintegy 40 000 váltóforintokat tevő ősi adósságokkal annyira terhelve vagynak, hogy azok jövedelméből a felhalmozott kamatokat, annyival kevesebbé pedig a tőkét a legjobb gazdálkodás mellett is soha kielégíteni képesek nem lehetvén, eszerint a folyamodókat fenyegető bírói dűlások majd egész birtokjokat

¹⁹ OL H 103. 19. doboz. Püspöky János levele Csány Lászlóhoz, Nagyida, 1841. ápr. 5.

²⁰ OL H 103. 19. doboz. Püspöky János levele Csány Lászlóhoz, Barancs, 1841. szept. 20.

²¹ OL H 103. 19. doboz. Püspöky János levele Csány Lászlóhoz, Barancs, 1842. jún. 3.; Prochaskáról: *Somogyi Győző*: i. m. 928. o.

²² Kriegersarchiv, Wien. Grundbuch 5. Husz. Regiment 1841-1850. Abgangklasse Heft 4. Seite 195., v. ö. *Bona Gábor*: i. m. 39. o.

²³ ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1841:1575.

elfoglalnák”. A birtokeladás elengedhetetlen jogi feltétele volt azonban a testvérek mielőbbi nagykorúsítása, ezért a kérelmet azzal a megjegyzéssel terjesztették támogatónak az uralkodó elé, hogy „a folyamodók tökéletes korukat még el nem érték, minthogy azonban közülök egyik köztudomány szerint 23, a másik 22 évet túlhaladtak, de különben is az első [Grácián] mint császári királyi kadét, a második pedig [László] ezen megye tisztos esküdtje lévén, már helyheztesítésüknél fogva is gyámság alá nem tartoznának, de végre azért is, mivel javaikat azoknak édesatyjoktól való átvétele idejéig fogva hasznukra kezelték”, kéri a megye a törvényes korhoz hiányzó néhány hónap elengedését.²⁴ A korengedmény jóváhagyását az uralkodó a helytartótanács által hozta a megye tudomására. A Püspöky-testvérek nagykorúsítását az 1841. november 8-i zalai közgyűlésen hirdették ki.²⁵ A birtokok eladását nem csupán a velük örökölt ősi, hanem a Püspöky János majd Grácián által katonáskodásuk idején szerzett újabb adósságok is sietteték.²⁶

Közben Grácián és öccse már az 1841. augusztus 2-i megyegyűlésen bejelentették, hogy birtokukat az egyik leggazdagabb zalai földesúrnak, Inkey János kamarásnak kívánják eladni. Miután családjukból és rokonságukból senki sem élt törvényes elővásárlási jogával, 1841. december 10-én Gelsén létrejött az adásvételi szerződés. Grácián akkor a maga részéről – a zalai adósságokon túl – azzal indokolta a birtokeladást, hogy további szerencsésjét és előmenetelét a katonai pályán szándékozik keresni. A testvérek csaknem egész gelsei és kilimáni birtokukat eladták, csupán a gelsei belső telek maradt a tulajdonukban a rajta álló nemesi kúriával, a falu határában fekvő allodiális szőlők, valamint a szőlő melletti kisebb szántóföld. A vételár 30 500 ezüstforint, 50–50 kereszt búza és rozs, 50 mérő zab, nyolc szekér széna és egy – feltehetően Grácián számára „nélkülözhetetlen” – paripa volt. A vételár fejében a vevő visszavásárolta, és a Püspöky testvérek kezébe adta még a birtokukat korábban terhelő adósleveleket is.²⁷

A végzetes eladósodást azonban ezzel sem sikerült megállítani. Miután Grácián maradék birtoka keveset jövedelmezett, hivatalt pedig – képzettség híján – nem vállalhatott, lassacskán a készpénzét is felélte és néhány esztendő alatt minden vagyonától „megszabadult”. 1843. november 28-án szőlőjének zömét adta el (pincéivel együtt) három birtokszomszédjának részben adósság, részben pedig készpénz (3175 ezüstforint) fejében. Maradék (mintegy 16 és fél holdból álló) szőlőjétől 1845. március 12-én vált meg, 2000 ezüstforint ellenében. „A jobblétem előmozdítása tekintetéből választott városi életmóddal a tőlem távolabb eső ingatlan gazdálkodás jó sikerrel nem folytathatna [sic!]” – indokolta Grácián a Nagykanizsán kelt eladási szerződést. Gelsei

²⁴ ZML kgy. jkv. 1841:2127. Püspöky László esküdti kinevezése: ZML kgy. jkv. 1840:1652. (júl. 27 – aug. 10-i kgy.)

²⁵ ZML kgy. jkv. 1841:2991.

²⁶ Püspöky János és Grácián adóssági ügyeiről: ZML kgy. jkv. 1840:905., 1844:15., 1844:92., 1846:1078.; ZML Csillagh Lajos alispán hivatali iratai. Csány László levele Csillagh Lajoshoz. Csány, 1840. szept. 14.

²⁷ ZML kgy. jkv. 1841:2330.; ZML Zalavári h.h. lt. Fasc. 198. No. 15.545. (Az adásvételi szerződés másolata)

nemesi kúriáját, kertjét és maradék szántóföldjét 1847. július 17-én bocsátotta áruba; ezeket a gelsei közbirtokosság vette meg, 1600 ezüstforintért.²⁸

A katonaságtól apja halála után megváló Grácián zalai pályafutását a megyében jelentős befolyással rendelkező nagybátyja, Csány László próbálta egyengetni. Csány állhatott – mint az Inkey-család barátja – az első adásvételi szerződés mögött. Ő tanácsolhatta Gráciának a Püspöky-család nemességének zalai kihirdetését, amelyre a megye 1843. február 13-i közgyűlésén került sor (ekkor iktatták be a családot a kétségtelen zalai nemesek sorába).²⁹ Csány „keze” lehetett abban is, hogy Gráciánt minden különösebb érdem – és jogi végzettség – nélkül is hajlandó volt (az 1843. augusztus 7-i közgyűlésen) kinevezni a megye táblabírájává gróf Batthyány Imre főispán.³⁰ Grácián azonban nemigen igyekezett meghálálni a megelőlegezett bizalmat és megtiszteltetést. A megye jegyzőkönyvei valamennyi közgyűlésen rögzítették a jelenlévő táblabírók névsorát, Grácián nevével azonban egyetlen alkalommal sem találkozunk. Mind a hivatalos jegyzőkönyvek, mind a zalai kortársak magánlevelezései, mind a sajtótudósítások, mind pedig a megye politikai mozgalmairól szóló jelentések és titkosrendőri információk arról tanúskodnak, hogy Grácián szinte semmilyen szerepet sem játszott Zala rendkívül élénk reformkori közéletében. 1843-ban, az országgyűlés idején szállást bérelt ugyan Pozsonyban, de csak annyit tudunk róla, hogy barátjával, Csillagh Lászlóval (a 47. honvédszászlóalj későbbi századosával) együtt időzött ott.³¹

Grácián ugyan a megyét uraló liberális ellenzék vezérkarának holdudvarához tartozott, ám politikai akcióikban csak nagy ritkán vett részt. Igaz, 1844 augusztusában őt is feljelentette az uralkodónál a zalai konzervatívok egyik hírhedt kortesvezére, Rummy Károly. Rummy magánlaksértéssel és verekedéssel, fegyveres támadással vádolta Püspökyt, valamint unokatestvérét, Csány Eleket. A királyi utasításra lefolytatott megyei vizsgálat persze – akármi történt is valójában – Püspökyék ártatlanságát állapította meg.³² Grácián legszorosabban a zalai ellenzék fiatalabb korosztályának legmarkánsabb egyéniségéhez, Csúzy Pálhoz kötődött.³³ 1845. március 2-án ő is aláírta a közös adófizetést önként vállaló, több mint kétszáz zalai nemes nyilatkozatát,³⁴ 1845 őszén pedig tagja lett a zalai ellenzék radikális, az adminisztrátori rendszer megítélése kapcsán még Deák Ferencsel is szembe forduló csoportjának, akik „legénység”-nek nevezték

²⁸ ZML Zalavári h.h. lt. Fasc. 204. No. 16.130-16.132. (az 1843. nov. 28-i szerződések), Fasc. 208. No. 16.518. (az 1845. márc. 12-i szerződés), Fasc. 218. No. 17.513. (az 1847. júl. 18-i szerződés)

²⁹ ZML kgy. jkv. 1843:260. (az igazolás megérkezése), 1843:487. (a nemesség kihirdetése). V. ö. ZML Zala vármegye nemeseinek lajstroma 1845. 281. o. (Gelse)

³⁰ ZML kgy. jkv. 1843:1781.

³¹ ZML kgy. jkv. 1843-1848.; *Molnár András: Zala megye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. Festetics Leó főispáni helyettes jelentései és emlékirata.* In: *Zalai történeti tanulmányok.* (Zalai Gyűjtemény 35.) Zalaegerszeg, 1994. 93–182. o.; Püspöky pozsonyi jelenlétéről: *Pannonhalmi Főapátság Levéltára. Chernel-család levéltára. Chernel Kálmán: Életpályám története.* (kézirat) I. k. 34/2. o.

³² ZML kgy. jkv. 1844:41., 1845:2064., 1845:4150., kgy. ir. 1845:2064. (Rummy feljelentő levelének másolata és a zalai vizsgálóbizottság jelentése)

³³ OL H 103. 19. doboz. Csúzy Pál levele Csány Lászlóhoz. 1845. márc. 26. (baráti társaságáról)

³⁴ ZML kgy. ir. 1845:530., v. ö. *Pesti Hírlap*, 1845. márc. 9. (437. sz.) 155. o. és *Molnár András: „A zalai ágyúzás”.* Zala megye önkéntes adózói (1845-1848). In: *Századok*, 1996. 5. sz. 1224., 1235. o.

magukat.³⁵ Csúzy Pál és Püspöky „Gráci” baráti körében szerzett 1847-es élményeire nem csekély romantikával emlékezett később 1848 márciusának egyik pesti hőse, Degré Alajos. „Minő tűzről pattant fiatalság volt ez! – jellemezte a liberális zalai ifjúságot. – Annak idején mily kitűnő honvédek lettek”.³⁶

Ami a Degré által említett személyeket illeti, többségében valóban megállja helyét e minősítés. A társaságból legtöbben a zalai önkéntes nemzetőrzászlóaljából 1848 októberében megalakult 47. honvédszászlóalj soraiban küzdöttek végig a szabadságharcot. Úgy tűnik, Grácián csak később csatlakozott hozzájuk. Valószínű, hogy 1848-ban nem tartózkodott Zalában. Mint katonaviselt ember, szerepet kellett volna játszania a nemzetőrség szervezésében; neve azonban a zalai nemzetőrségi összeírásokban és egyéb iratokban nem szerepel. Nem található Püspöky Grácián neve az 1848 májusában készült választói névjegyzékekben, egyik szóba jöhető zalai településen sem.³⁷ Elképzelhető, hogy ekkor már Pesten volt. Csány László (akkor közmunka- és közlekedésügyi miniszter) azt írta 1849. május 30-án Kossuthnak, hogy Grácián Buda bevételekor „mint mondják, háromnapos katona volt”. Hajnik Pál rendőrfőnök május 23-i értesülései szerint Püspöky „talán csak 8 nappal ezelőtt soroztatta be magát a 47. zászlóaljhoz, s mindjárt zászlótartó lón.” Egy május 26-án, mindeztől függetlenül írott magánlevél is „3 napos közvitéz”-nek nevezte Püspökyt.³⁸ Ezek szerint tehát Püspöky csupán néhány nappal Buda visszafoglalása előtt csatlakozhatott a 47. honvédszászlóaljhoz.

Ami Buda bevételét illeti, Püspöky Grácián dicsősége tagadhatatlan. Antos János százados 1849. május 21-i jelentése szerint – a hadtestparancsnok későbbi, már idézett jelentésével egybehangzóan – a „47. zászlóalj zászlója lobogott legelső Buda várfalán; s ennek zászlósa, kinek atyja hős vitéz volt a frank háborúkban, szinte az ellenség között a pesti oldalra menve, s a pestieknek büszkén lobogtatva, visszatért megint a zászlóaljhoz.” Hajnik Pál május 23-i jelentése szerint Püspöky az elsők között volt fenn a bástyán, „zászlója 4 lövést kapott, ő sértetlenül maradt, rendkívül bátor fiúnak mondják lenni.”³⁹ Hegyesy Kálmán azt írta május 26-i levelében, hogy Püspöky „kezében nemzeti lobogót tartva, elsőnek volt a bástyákon, noha zászlója 30 lövést kapott, mégis ő futva sértetlenül a Fehérvári kaputul egész a Sándorházáig futván, ott azt

³⁵ OL H 103. 19. doboz. Püspöky Grácián levele Csány Lászlóhoz. (Keltezetlen és egyébként eléggé semmitmondó levelét Püspöky 1845 őszén írhatta, mert megemlíti benne a „legénység”-et.); OL A 105. Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotocolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion. 1846. jan. 29. (3. ülés) 10. o. (68. sz.) (A legénység névsorában említi Püspöky Grácián huszárkadétot.)

³⁶ *Degré Alajos: Visszaemlékezéseim.* (Szerk.: *Ugrin Aranka*) Budapest, 1983. 155. o.

³⁷ ZML Katonaállítási iratok 1848. Nemzetőrök összeírásai; Katonaszolgák fenntartására vonatkozó iratok. Nemzetőrségi alakulatok elszállásolási, fuvarozási és élelmezési jegyzékei; ZML Zala vármegye középponti bizottmányának iratai. Választási névjegyzékek (Nagykanizsa, Gelse, Nemesapáti, Zalaegerszeg).

³⁸ Budavár bevételének emlékezete 1849. (Szerk.: *Katona Tamás*) Budapest, 1989. 554. o.: (Csány László levele Kossuth Lajoshoz, Pest, 1849. máj. 30.), 531. o.: (Hajnik Pál jelentése Szemere Bertalanhoz, Pest, 1849. máj. 23.); *V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára.* Budapest, 1955. 3. k., 397. o. (Hegyesy Kálmán levele Noszlopy Gáspárhoz, Damales, 1849. máj. 26.)

³⁹ Budavár bevételének emlékezete. I. m. 524–525. o. (Antos János jelentése Klapka Györgyhöz, Buda, 1849. máj. 21.), 532. o.: (Hajnik Pál idézett jelentése)

kitűzte”. Egressy Ákos, a 47. zászlóalj egyik hadnagya úgy emlékezett később erre jelenetre, hogy átverekedtek magukat a vár pesti oldalára, és a Lánchíd fölötti bástyára Püspöky zászlótartó tűzte ki az első nemzeti lobogót.⁴⁰ Rónay János, a 28. honvédszászlóalj főhadnagya szerint az ostrom közben „ott lengett a Teleki-ház közelében a várfalon [a] Püspöky Grácián 47. zászlóaljbéli zászlótartó által már elébb, a felvonulás után feltűzött trikolór.” A szemtanúk, így Éder József, a 47. zászlóalj hadnagya is, egyértelműen háromszínű lobogóról beszélnek.⁴¹ A 47. honvédszászlóalj tehát nem a szabványos, piros és zöld lángnyelvekkel szegélyezett, koronás címerrel és a Madonna képével díszített fehér zászlót használta. Háromszínű zászlójuk talán még abban az időben készült, amikor önkéntes nemzetőrszászlóaljként kezdték pályafutásukat Perczel Mór drávai hadtestjében.⁴²

A pesti polgárság állítólag – a Marczius Tizenötödike és Egressy szerint – 1000 forinttal jutalmazta meg hőstettéért Püspökyt.⁴³ Csány szerint érdemjelet is kapott, tiszti előléptetését, hadnagyi kinevezését pedig csaknem mindenki (így Hajnik, Csány, Egressy és Hegyesy) tudni véli.⁴⁴ Az „impozáns alakú”, „tagbaszakadt, vállas ifjú” kinevezésének azonban rejtélyes módon sem a Közlönyben, sem a hivatalos iratokban nincs nyoma, mint ahogy azt sem lehet tudni, végigharcolta-e egyáltalán a szabadságharcot, úgy, ahogy a 47. zászlóalj többi katonája, egészen Világosig.⁴⁵

Neve csupán a császáriak által halálra ítélt és kivégzett Csány László 1849. október 9-i búcsúlevelében bukkan fel ismét. Csány még említett, Kossuthhoz intézett levelében írta, hogy „ezt a fiat elveszettnek tartottam, most megbocsátom neki lelkemből”. Megbocsátását jelzik búcsúlevelének alábbi sorai is: „Aminémű vagyunk még volt, azt Gráci öcsémnek akartam hagyni, de ítélet szerint az elkoboztatik [...], azonban az ítélet változást csak kegyelem útján szenvedhetne, azt jó lenne Grácinak megkísérteni, tanácsolom is, hogy kísértse meg.”⁴⁶

Püspöky elkerülhette a szabadságharc utáni megtorlást, annak ellenére, hogy korábban a császári hadseregben szolgált. Neve nem szerepel a politikailag

⁴⁰ V. Waldapfel Eszter: i. m. 3. k. 397. o. (Hegyesy idézett levele); Egressy Ákos: Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharc idejéből. Budapest, 1893. 120. o.

⁴¹ Budavár bevételének emlékezete. I. m. 152. o. (Rónay János emlékezése); Éder József: Budavár megvívása a fehérvári kapunál. In: 1848–49. Történelmi Lapok. 1893. jún. 1. 115. o.

⁴² A 47. honvédszászlóalj zászlajáról a korábbi szakirodalom keveset tudott: Kerekes Zoltán: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. II. rész. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1972. 2. sz. 314. o. Hermann Róbert közli a zászlóalj egyik tisztjének visszaemlékezését, amelyből arra lehet következtetni, hogy zászlójukat a fegyverletétel előtt levágták a rúdjáról, és (egészben, vagy darabokban) elrejtették, mert az oroszok kezére csak a zászló csonka rúdja került. (A 47. honvédszászlóalj története, 177. o.)

⁴³ Egressy Ákos: i. m. 120. o. A Marczius Tizenötödikére hivatkozik: Kerekes Zoltán: i. m. 314. o.

⁴⁴ Budavár bevételének emlékezete. I. m. 532. o. (Hajnik), 554. o. (Csány); Egressy Ákos: i. m. 120. o.; V. Waldapfel Eszter: i. m. 3. k. 397. o. (Hegyesy), v. ö. Novák Mihály: i. m. 243–244. o.

⁴⁵ Nem találta meg Püspöky hivatalos hadnagyi kinevezését Bona Gábor és Hermann Róbert sem, aki a zászlóalj története kapcsán végzett kutatásai során sem bukkant Püspökyről újabb adatokra.

⁴⁶ Budavár bevételének emlékezete. I. m. 554. o. (Csány levele Kossuthhoz) Csány búcsúlevelének legutóbbi kiadása: Molnár András: Csány utolsó levelei. In: *uő*: Kossuth kormánybiztosa, Csány László. I. m. 285. o.

kompromittáltak nyilvántartásában, de a volt honvédek zalai összeírásában sem. Semmilyen „terhelő” adattal nem rendelkezik rá nézve a császári megyefőnökség irattára sem.⁴⁷ Sőt, 1850 novemberében már útlevelet kapott Bécsbe. Útlevelének tanúsága szerint 1851-ben bejárta a fél országot; Bécsen kívül megfordult Pesten, Győrben, Pozsonyban, Kőszegen és Sopronban is. 1851. október 6-án a pesti „Tigris” vendégfogadóból kérte útlevelének meghosszabbítását, illetve régi útlevelének újra cserélését, amit azután meg is kapott.⁴⁸

Püspöky Grácián 1852-ben visszatért Zalába és megházasodott. Döry Máriával (1826-1901) kötött házasságából két fia és három lánya született.⁴⁹ A Döry család pusztamagyaródi birtokán, Válickapusztán telepedtek le, az eladósodás azonban Gráciánt ott is utolérte. Gazdasága talpon maradásához újabb hiteleket kellett felvennie.⁵⁰ 1861 kora tavaszán éppen egy 525 forintos adósságot próbáltak rajta behajtani, amikor március 6-án váratlanul meghalt. Három nappal később temették el Válickapusztán. A halála után készült hivatalos végrehajtási jelentés szerint semmi lefoglalható vagyona nem volt.⁵¹ Gyermekei csupán Csány László említett hagyatékát örökölték tőle, de ahhoz a mintegy 10 200 forintnyi összeghez is csak a kiegyezést követő közkegyelem után, 1868-ban juthattak hozzá.⁵²

⁴⁷ HL Abszolutizmuskori iratok. Nyilvántartás a rendőri megfigyelés és felügyelet alatt álló személyekről; ZML Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. Külön kezelt elnöki iratok, 1849/50. Honvédek összeírásai, megyefőnöki iratok betűrendes mutatói, 1850–1860.

⁴⁸ ZML Megyefőnöki ir. Útlevelek 5. doboz, 1851. (Püspöky lejárt útlevele) Püspöky kérelme: Megyefőnöki ir. 1851. VI. F. 5600. (mellette fogalmazvány az újabb útlevél kiadásáról) A megyefőnöki iratok között (egészen 1860-ig) csupán két adóssági ügye (1852. VIII. 178., 9923.) és egy elutasított fegyverengedély-kérelme található (1853. VI. E. 10421.) A területileg illetékes zalaegerszegi cs. kir. szolgabíró iratai között is csupán ezekről van szó (fegyverengedély-ügye: 1853:3155.)

⁴⁹ Házasságkötéséről és feleségéről: *Novák Mihály*: i. m. 346. o.; Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Második rész. Nemes családok. 1. k. Budapest, 1905. 196. o.; ZML Csány Lászlóra vonatkozó iratok gyűjteménye. A Csány-család genealógiája. Püspöky Grácián gyermekeit Gráciánnak, Lászlónak, Máriának, Teréziának és Karolinának hívták. A házasságkötés pontos dátumát sem a pusztamagyaródi, sem a bánokszentgyörgyi plébánia anyakönyvében (ZML Mikrofilm-tára) nem sikerült megtalálni.

⁵⁰ A Döry-család eladósodásáról *Molnár András*: Deák Ferenc levelei Döry Franciskához 1856–1869. In: *Folia Historica*. A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve, XIX. k. 1994. (Szerk.: *Németh Gábor*) Budapest, 1997. (megjelenés előtt) Püspöky Grácián és felesége 1858-as adóslevelének másolata: ZML Csány Lászlóra vonatkozó iratok gyűjteménye.

⁵¹ ZML Egyházi anyakönyvek másodpéldányai. A pusztamagyaródi r. k. plébánia halotti anyakönyve, 1861. Adóssági, ill. végrehajtási ügye: ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1861:1160. Halálzási időpontját a sírkövről közli: *Bona Gábor*: i. m. 39. o.

⁵² ZML Csány Lászlóra vonatkozó iratok gyűjteménye. Az igazságügyminisztérium 1868. március 26-i leiratának másolata, Püspöky Grácián özvegyének folyamodása Zala vármegye törvényszékéhez (dátum nélküli, 1868. máj. 14. előtt kelt), és a Királyi Ítélet-tábla 1869. március 9-i leirata a megye törvényszékéhez. A hagyaték összegét meg kellett felezni Püspöky Grácián gyermekei és nagybátyja, Csány László testvére, Csány István leszármazottai között.